

ТЕМА № 4. МОРАЛЬНА КУЛЬТУРА ПРАВООХОРОНЦЯ

План:

1. Мораль як система духовних цінностей у професійній діяльності.
2. Категорії моральної свідомості: честь, гідність, совість, справедливість.
3. Роль морального ідеалу у професійному становленні правоохоронця.
4. Співвідношення моралі та права в регулюванні поведінки.
5. Особливості морального вибору в умовах службової необхідності.
6. Психологічні аспекти прийняття моральних рішень.
7. Норми моральної комунікації: етика спілкування в професійному середовищі.
8. Роль емоційної зрілості у моральній поведінці.
9. Моральна стійкість як запорука успішного виконання обов'язків.

1. Мораль як система духовних цінностей у професійній діяльності

Мораль у професійній діяльності правоохоронця представляє собою складну систему духовних цінностей, принципів та норм, що регулюють поведінку суб'єктів правоохоронної діяльності як у професійній сфері, так і поза нею. У правоохоронній діяльності мораль виступає не просто особистісним орієнтиром, а фундаментальною основою належного виконання службових обов'язків.

Мораль правоохоронця можна визначити як історично сформовану систему неформалізованих правил належної поведінки, що базуються на уявленнях про добро і зло, справедливе і несправедливе, гідне і негідне, та спрямовані на забезпечення суспільного блага через правоохоронну діяльність.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, центральним призначенням поліції є служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Це положення прямо вказує на моральну основу правоохоронної діяльності – служіння суспільним інтересам, що потребує від правоохоронця високих моральних якостей.

Структура моралі як системи духовних цінностей у професійній діяльності правоохоронця включає:

– *Моральні принципи* – фундаментальні вихідні положення, що визначають загальну спрямованість морального регулювання професійної діяльності (гуманізм, справедливість, чесність, відповідальність). Ці принципи знаходять своє відображення у ст. 6-12 Закону України «Про Національну поліцію», де закріплені принципи верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства та безперервності.

– *Моральні норми* – конкретні вимоги, що регламентують поведінку правоохоронця в типових ситуаціях професійної діяльності. Наприклад, у п. 2

розділу II Правил етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом МВС від 09.11.2016 № 1179, вказано, що під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен поважати та не порушувати права і свободи людини, до яких, зокрема, належать: право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; повага до приватного і сімейного життя тощо.

– *Моральні цінності* – духовні орієнтири, що визначають спрямованість морального ставлення правоохоронця до своїх обов'язків, громадян, колег, суспільства в цілому (життя і здоров'я людини, повага до особистості, захист слабких). Європейський кодекс поліцейської етики, прийнятий Комітетом міністрів Ради Європи 19.09.2001 (Рекомендація Rec(2001)10), визначає, що основними цінностями в діяльності поліції є повага до людської гідності, дотримання основоположних прав і свобод людини, верховенство права, пропорційність та недискримінація.

– *Моральні ідеали* – взірці належної поведінки, до яких правоохоронець має прагнути у своїй професійній діяльності. Наприклад, ідеал справедливого та неупередженого ставлення до всіх громадян незалежно від їхнього соціального та майнового стану, расової чи національної приналежності, громадянства, віку, статі, мови, освіти, релігійних переконань, політичних чи інших поглядів (п. 6 розділу II Правил етичної поведінки поліцейських).

Мораль як система духовних цінностей виконує в правоохоронній діяльності низку функцій:

– *Регулятивна функція* – встановлення неформальних правил професійної поведінки, що доповнюють правові норми. Наприклад, ч. 5 ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що в діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками.

– *Світоглядна функція* – формування моральної свідомості правоохоронця, його уявлень про належне і неналежне у професійній діяльності.

– *Виховна функція* – сприяння формуванню моральних якостей у суб'єктів правоохоронної діяльності. Ця функція реалізується через систему професійної підготовки та підвищення кваліфікації, передбачену ст. 72-75 Закону України «Про Національну поліцію».

– *Оціночна функція* – надання критеріїв для оцінки професійної поведінки правоохоронців. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII, під час визначення виду дисциплінарного стягнення враховуються характер проступку, обставини, за яких він був вчинений, особа поліцейського, ступінь його вини, обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, попередня поведінка поліцейського, його ставлення до служби.

– *Комунікативна функція* – сприяння встановленню належних взаємовідносин у професійному середовищі та з громадянами. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію», діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства.

Особливе значення мораль як система духовних цінностей набуває в контексті інтенсивної реформи правоохоронних органів України, що спрямована на імплементацію європейських стандартів діяльності. Відповідно до Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2025 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 693-р, одним із пріоритетів є формування стабільного та високопрофесійного кадрового складу органів системи МВС, який здатний належно реагувати на виклики та загрози у сфері внутрішньої безпеки, що безпосередньо пов'язано з моральною культурою правоохоронців.

Міжнародні стандарти також підкреслюють значущість моральних цінностей у правоохоронній діяльності. Зокрема, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979, встановлює, що посадові особи з підтримання правопорядку повинні постійно виконувати покладені на них законом обов'язки, служачи громаді й захищаючи всіх людей від протиправних актів відповідно до високого рівня відповідальності, який вимагає їхня професія.

Таким чином, мораль як система духовних цінностей є невід'ємною складовою професійної діяльності правоохоронця, що забезпечує її відповідність не лише формальним правовим вимогам, а й глибинним суспільним очікуванням щодо справедливості, гуманності та поваги до людської гідності.

2. Категорії моральної свідомості: честь, гідність, совість, справедливість

Моральна свідомість правоохоронця ґрунтується на системі фундаментальних етичних категорій, що виступають як орієнтири професійної діяльності та критерії оцінки власних дій і вчинків. Ключовими категоріями моральної свідомості правоохоронця є честь, гідність, совість і справедливість.

Чесť як категорія моральної свідомості відображає визнання моральних заслуг і якостей особистості з боку суспільства та самоповагу, засновану на відповідності власної поведінки високим моральним стандартам.

У контексті правоохоронної діяльності честь має *подвійний вимір*:

– *Особиста честь правоохоронця* – його моральна репутація, сукупність якостей, що характеризують його як гідного представника професії.

– *Корпоративна (службова) честь* – репутація правоохоронного органу, його авторитет у суспільстві.

Законодавче закріплення концепції честі правоохоронця відображено у ст. 8 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», де встановлено, що «поліцейський зобов'язаний: 1) бути вірним

Присязі поліцейського, мужньо і вправно служити народу України; 2) знати закони, інші нормативно-правові акти, що визначають повноваження поліції, а також свої посадові (функціональні) обов'язки; 3) поважати права, честь і гідність людини, надавати допомогу та запобігати вчиненню правопорушень». Приносячи Присягу поліцейського відповідно до ст. 64 Закону України «Про Національну поліцію», особа урочисто присягає «вірні служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки».

Міжнародні стандарти також підкреслюють значення честі для правоохоронця. Так, Європейський кодекс поліцейської етики (Рекомендація Rec(2001)10 Комітету Міністрів державам-учасникам Ради Європи) акцентує увагу на тому, що співробітники поліції повинні діяти чесно й поважати закон, підтримуючи високі стандарти поведінки, які сприяють збереженню доброчесності та поваги до поліції.

Гідність як категорія моральної свідомості відображає усвідомлення особистістю своєї самоцінності, а також повагу до цінності іншої особистості.

У правоохоронній діяльності гідність проявляється у двох аспектах:

– *Власна гідність правоохоронця* – усвідомлення своєї професійної та моральної значущості, що впливає на поведінку та прийняття рішень.

– *Повага до гідності інших осіб* – визнання цінності кожної людини незалежно від її статусу, соціального становища, культурних відмінностей тощо.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію», «під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації». Згідно з п. 1 розділу II Правил етичної поведінки поліцейських, «під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен неухильно дотримуватись положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського», а п. 2 цього розділу встановлює, що поліцейський повинен поважати і не порушувати права і свободи людини, зокрема право на повагу до гідності.

Відповідно до ст. 28 Конституції України, «кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». Порушення цього принципу правоохоронцем є не лише моральним проступком, а і кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 127 «Катування», ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» Кримінального кодексу України.

Совість як категорія моральної свідомості відображає здатність особистості до моральної самооцінки, внутрішнього контролю власних дій на основі особистих моральних принципів і суспільних норм.

Для правоохоронця совість є:

– *Внутрішнім моральним регулятором* – голосом обов'язку, що спонукає до виконання моральних вимог незалежно від зовнішнього контролю.

– *Критерієм самооцінки* – основою для аналізу відповідності власних вчинків моральним принципам професії.

Хоча категорія совісті безпосередньо не закріплена в українському законодавстві, що регулює правоохоронну діяльність, вона імпліцитно присутня в концепції доброчесності, яка є одним із принципів державної служби відповідно до ст. 4 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII. Доброчесність визначається як «спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень».

У Правилах етичної поведінки поліцейських (п. 2 розділу VII) зазначено, що «керівник органу (підрозділу) поліції зобов'язаний контролювати дотримання норм професійної етики поліцейськими, у тому числі шляхом проведення перевірок скарг та повідомлень про порушення цих норм», що можна розглядати як інституційний механізм, спрямований на доповнення внутрішнього морального регулятора – совісті.

Справедливість як категорія моральної свідомості відображає відповідність між правами та обов'язками, заслугами та винагородою, злочином і покаранням, роллю різних соціальних верств у житті суспільства та їхнім соціальним становищем.

У правоохоронній діяльності справедливість проявляється як:

– *Принцип професійної діяльності* – забезпечення рівного ставлення до всіх громадян незалежно від їхнього статусу, належності до певних соціальних груп тощо.

– *Критерій оцінки власних дій* – відповідність прийнятих рішень вимогам об'єктивності та неупередженості.

Законодавче закріплення принципу справедливості в правоохоронній діяльності відображено у ст. 6 Закону України «Про Національну поліцію», яка встановлює, що «поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави», а також у ст. 7 цього закону, що вимагає від поліцейського «забезпечувати рівне ставлення до всіх».

Правила етичної поведінки поліцейських у п. 6 розділу II встановлюють, що «поліцейський повинен пам'ятати, що його дії є прикладом для інших», а в п. 2 розділу III вказано, що поліцейський має «ставитися до всіх громадян з повагою, чесно і справедливо, незалежно від їх соціального та майнового стану, гендерної, расової, національної належності, релігійних переконань, політичних поглядів тощо».

Категорії моральної свідомості взаємопов'язані та утворюють цілісну систему морального регулювання поведінки правоохоронця. Честь і гідність визначають його самоповагу та повагу з боку суспільства, совість забезпечує

внутрішній контроль за моральністю дій, а справедливість виступає як принцип взаємодії з громадянами та колегами.

У сучасних умовах реформування правоохоронних органів України особливого значення набуває формування моральної свідомості правоохоронців на основі європейських цінностей та стандартів. Відповідно до Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2025 року, одним із пріоритетів є вдосконалення кадрового потенціалу та соціального захисту, що передбачає «розвиток відомчої системи освіти та підготовки кадрів, яка відповідає професійним потребам і формує загальні цінності для персоналу системи МВС».

Міжнародні стандарти також підкреслюють значущість моральних категорій у правоохоронній діяльності. Зокрема, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979, встановлює, що «при виконанні своїх обов'язків посадові особи з підтримання правопорядку поважають і захищають людську гідність та підтримують і захищають права людини стосовно всіх осіб».

Формування і розвиток категорій моральної свідомості правоохоронця відбувається через систему професійної підготовки, виховання та практичної діяльності. Важливу роль у цьому процесі відіграють освітні заклади МВС України, наставництво, а також інститут психологічного забезпечення службової діяльності, передбачений ст. 90 Закону України «Про Національну поліцію».

Таким чином, категорії моральної свідомості – честь, гідність, совість, справедливість – становлять фундамент моральної культури правоохоронця та визначають морально-етичні орієнтири його професійної діяльності. Їх розвиток є важливою умовою формування високопрофесійного та морально стійкого працівника правоохоронних органів.

3. Роль морального ідеалу у професійному становленні правоохоронця

Моральний ідеал у професійному становленні правоохоронця відіграє роль орієнтира, що визначає спрямованість особистісного та професійного розвитку, задає еталон поведінки та виступає критерієм самооцінки.

Моральний ідеал правоохоронця можна визначити як узагальнений образ досконалого представника професії, що втілює найвищі моральні цінності та професійні якості, необхідні для ефективного виконання правоохоронних функцій.

Структура морального ідеалу правоохоронця включає:

– *Ціннісний компонент* – система моральних цінностей, що визначають моральні пріоритети правоохоронця (справедливість, чесність, відповідальність, гуманізм).

– *Нормативний компонент* – сукупність моральних норм і правил поведінки, що відповідають професійним вимогам.

– *Особистісний компонент* – комплекс морально-психологічних якостей, необхідних для успішної професійної діяльності (принциповість, мужність, самовладання, емпатія).

– *Поведінковий компонент* – зразки поведінки, що втілюють моральні цінності та норми професії.

Моральний ідеал правоохоронця знаходить своє нормативне відображення у законодавчих актах та етичних кодексах. Так, присяга поліцейського, закріплена у ст. 64 Закону України «Про Національну поліцію», містить ключові компоненти морального ідеалу: «вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки».

Правила етичної поведінки поліцейських, затверджені наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179, у розділі II «Основні вимоги до поведінки поліцейського» фактично окреслюють основні риси морального ідеалу поліцейського:

– неухильне дотримання положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції;

– повага та непорушення прав і свобод людини;

– честь і гідність, незаплямована репутація;

– чесність, справедливість, неупередженість, уникнення проявів дискримінації;

– недопущення корупційних дій;

– збереження службової таємниці.

У міжнародному контексті моральний ідеал правоохоронця окреслено в Європейському кодексі поліцейської етики (Рекомендація Rec(2001)10 Комітету Міністрів Ради Європи), який визначає, що персонал поліції повинен діяти з чесністю та повагою до громадськості, бути безстороннім, толерантним, керуватися принципами верховенства права та захисту прав людини.

Функції морального ідеалу в професійному становленні правоохоронця:

– *Орієнтаційна функція* – надання напрямку професійного та особистісного розвитку, формування морально-ціннісних орієнтацій.

– *Мотиваційна функція* – спонукання до самовдосконалення, формування внутрішньої мотивації до належного виконання професійних обов'язків.

– *Регулятивна функція* – вплив на поведінку правоохоронця через створення внутрішнього еталону належної поведінки.

– *Оціночна функція* – надання критеріїв для самооцінки та морального самоконтролю.

– *Інтеграційна функція* – об'єднання професійної спільноти навколо спільних цінностей та морально-етичних принципів.

Формування морального ідеалу правоохоронця відбувається під впливом декількох факторів:

– *Соціокультурних факторів* – загальносуспільних моральних цінностей, культурних традицій, історичного досвіду. Наприклад, у контексті України важливими є цінності свободи, незалежності, поваги до гідності, що формувалися протягом історичного розвитку українського суспільства.

– *Інституційних факторів* – офіційно закріплених норм, стандартів та вимог до правоохоронців. Ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що на службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України, які мають не лише відповідну освіту та фізичну підготовку, а й високі моральні якості, що відображає інституційне закріплення морального ідеалу.

– *Професійно-середовищних факторів* – традицій, норм та цінностей професійного середовища, корпоративної культури правоохоронних органів.

– *Індивідуально-особистісних факторів* – власного морального досвіду, переконань, ідеалів особистості.

Згідно зі ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію», професійне навчання поліцейських складається з первинної професійної підготовки, підготовки у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, післядипломної освіти та службової підготовки, що забезпечує інституційні механізми формування морального ідеалу.

Етапи формування морального ідеалу в процесі професійного становлення правоохоронця:

1. *Етап професійної орієнтації та вибору професії* – формування початкових уявлень про моральний ідеал правоохоронця, основані на суспільних стереотипах, літературних образах, медійних репрезентаціях.

2. *Етап професійної освіти* – систематичне формування морального ідеалу через вивчення етичних норм професії, правових дисциплін, загальногуманітарних предметів. Наказ МВС України від 26.01.2016 № 50 «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» передбачає у складі службової підготовки функціональну підготовку, яка включає формування морально-психологічної стійкості до виконання службових завдань в особливих умовах.

3. *Етап професійної адаптації* – корекція морального ідеалу під впливом практичного досвіду, зіставлення теоретичних моральних установок з реаліями професійної діяльності.

4. *Етап професійної реалізації* – подальший розвиток і вдосконалення морального ідеалу на основі професійного досвіду, формування власної системи моральних цінностей у рамках професійної етики.

Проблеми формування морального ідеалу в сучасних умовах реформування правоохоронних органів України:

– *Ціннісний конфлікт* – протиріччя між традиційними цінностями правоохоронної системи та новими ціннісними орієнтирами, зокрема європейськими стандартами діяльності поліції.

– *Професійна деформація* – негативні зміни моральної свідомості під впливом специфічних умов професійної діяльності.

– *Соціальні протиріччя* – розбіжності між офіційно декларованими цінностями та реальними соціальними практиками.

– *Недостатня увага до морально-етичного компонента* в системі професійної підготовки та підвищення кваліфікації правоохоронців.

Згідно з дослідженнями українських науковців, зокрема В. С. Бліхара, О. В. Гришук, М. М. Цимбалюка, формування морального ідеалу правоохоронця потребує комплексного підходу, що включає як вдосконалення нормативно-правової бази, так і розвиток системи морально-психологічної підготовки.

Шляхи вдосконалення формування морального ідеалу правоохоронця:

– *Розвиток системи морально-психологічного забезпечення* службової діяльності, передбаченої ст. 90 Закону України «Про Національну поліцію».

– *Вдосконалення освітніх програм* у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України з акцентом на формуванні моральних цінностей та етичних стандартів професії.

– *Розробка та впровадження ефективних механізмів контролю* за дотриманням етичних норм у правоохоронній діяльності, включаючи громадський контроль.

– *Розвиток системи наставництва* як механізму передачі не лише професійного досвіду, а й моральних цінностей професії.

– *Популяризація позитивних прикладів* виконання правоохоронцями своїх обов'язків через засоби масової інформації та соціальні медіа.

Таким чином, моральний ідеал відіграє ключову роль у професійному становленні правоохоронця, виступаючи орієнтиром особистісного та професійного розвитку, регулятором поведінки та критерієм самооцінки. Його формування є складним і багатогранним процесом, що потребує комплексного підходу та уваги як з боку системи професійної підготовки, так і з боку суспільства в цілому.

4. Співвідношення моралі та права в регулюванні поведінки

Мораль і право є найважливішими соціальними регуляторами, які взаємодіють і взаємодоповнюють одне одного у сфері регулювання поведінки, зокрема у професійній діяльності правоохоронців. Розуміння співвідношення моралі та права має особливе значення для правоохоронної діяльності, оскільки правоохоронець є одночасно і суб'єктом правозастосування, і носієм моральних цінностей суспільства.

Загальні характеристики моралі та права як регуляторів поведінки:

Мораль як регулятор поведінки характеризується:

– Відсутністю формальної фіксації (хоча певні моральні норми можуть бути відображені в етичних кодексах);

– Санкціями переважно у формі громадського осуду та внутрішніх докорів сумління;

– Регулюванням широкого спектру відносин, включаючи внутрішні мотиви та переконання;

– Орієнтацією на категорії добра і зла, справедливого і несправедливого.

Право як регулятор поведінки характеризується:

– Формальною визначеністю та фіксацією в офіційних документах;

– Забезпеченням державним примусом;

– Регулюванням переважно зовнішніх проявів поведінки;

– Орієнтацією на категорії законного і незаконного.

Форми взаємодії моралі та права у регулюванні поведінки правоохоронця:

– *Єдність* – право і мораль є взаємодоповнюючими регуляторами, що мають спільну мету – забезпечення належної поведінки та підтримання суспільного порядку. Зокрема, ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» визначає, що «Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку», що відображає як правову, так і моральну основу діяльності поліції.

– *Взаємодоповнення* – моральні норми заповнюють прогалини правового регулювання, особливо в ситуаціях, де право надає свободу розсуду. Наприклад, ч. 5 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що «поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції». Це положення відображає як правовий обов'язок, так і моральний імператив надання допомоги.

– *Морально-правова мотивація* – моральні цінності та принципи виступають внутрішніми мотивами дотримання правових норм. У п. 5 розділу II Правил етичної поведінки поліцейських закріплено, що «під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен дотримуватися норм професійної етики, принципів гуманізму та демократії», що підкреслює значення моральних принципів як мотиваторів правомірної поведінки.

– *Моральна оцінка правової поведінки* – дії правоохоронця оцінюються не лише з точки зору їх відповідності закону, а й з позиції моральності. Відповідно до п. 7 розділу II Правил етичної поведінки поліцейських, «чинити правомірно та морально під час виконання службових обов'язків поліцейський зобов'язаний і поза робочим часом».

Особливості співвідношення моралі та права в контексті правоохоронної діяльності:

– *Моральна обґрунтованість правових норм* – ефективність правових норм, що регулюють діяльність правоохоронців, значною мірою залежить від їхньої відповідності моральним цінностям суспільства. Наприклад, принцип верховенства права, закріплений у ст. 6 Закону України «Про Національну поліцію», має глибоке моральне підґрунтя, визнаючи людину, її права та свободи найвищими цінностями.

– *Моральний вимір дискреційних повноважень* – у ситуаціях, коли правоохоронець має свободу розсуду, моральні цінності виступають орієнтиром для прийняття рішень. Зокрема, ч. 4 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що «вибір виду та інтенсивності застосування заходів примусу здійснюється з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення», що передбачає моральну оцінку ситуації.

– *Моральні обмеження правозастосування* – моральні принципи можуть виступати обмежувачами при застосуванні правових норм. Так, ч. 3 ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію» забороняє «застосовувати будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками», що відображає моральний принцип рівності та недискримінації.

– *Моральне значення процедурних аспектів* – дотримання процедур має не лише правове, а й моральне значення, забезпечуючи справедливість процесу. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію», «підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України», що забезпечує справедливість процедури притягнення до відповідальності.

Проблеми співвідношення моралі та права в діяльності правоохоронців:

– *Морально-правові конфлікти* – ситуації, коли формальне дотримання правових норм може суперечити моральним принципам. Наприклад, формальне виконання службових обов'язків без урахування конкретних обставин справи може призвести до порушення принципу справедливості. Правоохоронець має бути підготовлений до вирішення таких конфліктів відповідно до принципу верховенства права та поваги до людської гідності.

– *Професійна деформація* – негативні зміни в моральній свідомості правоохоронців під впливом специфічних умов діяльності, що можуть призводити до формального дотримання правових норм за відсутності моральної мотивації. Відповідно до ст. 90 Закону України «Про Національну поліцію», в органах поліції забезпечується психологічне супроводження поліцейських, що має сприяти запобіганню професійної деформації.

– *Правовий нігілізм* – зневажливе ставлення до права, обумовлене моральним неприйняттям певних правових норм. Для запобігання цьому явищу важливим є формування правової та моральної культури правоохоронців у процесі професійної підготовки.

– *Моральний релятивізм* – відносність моральних оцінок, що може призводити до виправдання неправомірної поведінки. Цьому має протидіяти чітка система моральних принципів, закріплених у етичних кодексах та відображених у корпоративній культурі правоохоронних органів.

Європейський кодекс поліцейської етики (Рекомендація Rec(2001)10 Комітету Міністрів Ради Європи) підкреслює значення морально-правової єдності в діяльності поліції, визначаючи, що «поліція повинна діяти

відповідно до закону, а також до визнаних міжнародних стандартів та стандартів прав людини» і що «поліцейське законодавство та практика повинні відповідати етичним вимогам».

Таким чином, співвідношення моралі та права в регулюванні поведінки правоохоронця характеризується їх єдністю, взаємодоповненням та взаємовпливом. Моральні цінності та принципи виступають внутрішніми мотиваторами правомірної поведінки, заповнюють прогалини правового регулювання та є орієнтирами для прийняття рішень у ситуаціях, де закон надає свободу розсуду. Розуміння цього співвідношення є важливою умовою формування моральної культури правоохоронця та ефективного виконання ним своїх професійних обов'язків.

5. Особливості морального вибору в умовах службової необхідності

Моральний вибір у діяльності правоохоронця є специфічним процесом прийняття рішення в ситуації моральної дилеми, коли необхідно обрати між декількома альтернативами поведінки на основі моральних цінностей та принципів. Умови службової необхідності часто створюють особливі обставини для морального вибору, обумовлені специфікою правоохоронної діяльності.

Моральний вибір правоохоронця – це акт морального самовизначення, який передбачає свідоме прийняття рішення на основі моральних цінностей і принципів професії в умовах альтернативності можливих дій.

Структура морального вибору включає:

– *Моральну дилему* – ситуацію, що вимагає вибору між альтернативними діями, кожна з яких має моральні підстави.

– *Моральні альтернативи* – різні варіанти поведінки, кожен з яких має моральні наслідки.

– *Моральні критерії вибору* – ціннісні орієнтири, що визначають перевагу однієї альтернативи над іншою.

– *Моральне рішення* – результат вибору, що відображає моральну позицію особистості.

– *Моральні наслідки* – результати прийнятого рішення, що мають моральний вимір.

Законодавче регулювання діяльності правоохоронців в Україні визнає важливість морального вибору та встановлює певні орієнтири для його здійснення. Зокрема, ч. 3 ст. 10 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що «звільнення особи від відповідальності за вчинення правопорушення у зв'язку з закінченням строку давності, у зв'язку з дієвим каяттям, примиренням винного з потерпілим, декриміналізацією діяння, амністією або помилуванням не є підставою для відмови в ужитті заходів, спрямованих на захист людини і громадянина, який постраждав від противоправних дій».

Особливості морального вибору в умовах службової необхідності:

– *Обмеженість часу для прийняття рішення* – правоохоронець часто змушений приймати моральні рішення в умовах дефіциту часу, що підвищує роль морально-психологічної підготовки та інтуїтивних моральних установок. Відповідно до ч. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», «поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю без попередження», що передбачає необхідність швидкого морального вибору в екстремальних ситуаціях.

– *Конфлікт між службовим обов'язком і особистими моральними переконаннями* – ситуації, коли виконання службових обов'язків може суперечити особистим моральним принципам. Наприклад, необхідність застосування сили для припинення правопорушення може суперечити особистому моральному принципу ненасильства.

– *Відповідальність за наслідки рішення* – моральний вибір правоохоронця пов'язаний з високим рівнем відповідальності, оскільки його рішення можуть мати серйозні наслідки для життя, здоров'я, прав і свобод громадян. Ч. 4 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що «поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є не виправданим або неможливим».

– *Інституційний тиск* – вплив корпоративної культури, неформальних норм та очікувань з боку колег і керівництва на моральний вибір правоохоронця. Відповідно до п. 4 розділу VII Правил етичної поведінки поліцейських, керівник органу (підрозділу) поліції має «створювати та підтримувати в підпорядкованому органі (підрозділі) сприятливий клімат для роботи та здорову морально-психологічну атмосферу».

– *Публічність діяльності* – моральний вибір правоохоронця часто здійснюється в умовах підвищеної уваги з боку суспільства та засобів масової інформації, що створює додатковий психологічний тиск. В умовах розвитку інформаційного суспільства та соціальних медіа дії правоохоронців стають все більш прозорими та підконтрольними громадськості, що підвищує значення моральної складової їхніх рішень.

Типові ситуації морального вибору в правоохоронній діяльності:

– *Застосування заходів примусу* – вибір між необхідністю забезпечити правопорядок та повагою до гідності та прав особи. Ч. 3 ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що «поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом».

– *Розподіл обмежених ресурсів* – вибір пріоритетів у ситуації, коли неможливо одночасно задовольнити всі потреби (наприклад, при реагуванні на декілька викликів одночасно).

– *Конфіденційність інформації* – вибір між необхідністю збереження службової таємниці та моральним обов'язком забезпечити доступ до інформації. Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про Національну поліцію», «поліцейський зобов'язаний зберігати відомості з обмеженим доступом, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків».

– *Взаємовідносини з колегами* – моральний вибір у ситуації виявлення неправомірних дій з боку інших правоохоронців. Згідно з п. 1 розділу VI Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський повинен «вживати заходів щодо недопущення корупційних проявів та реагувати на такі прояви відповідно до законодавства».

– *Взаємодія з вразливими категоріями населення* – вибір оптимальної моделі поведінки при взаємодії з дітьми, особами з інвалідністю, людьми похилого віку тощо. Ч. 4 ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що «поліцейські зобов'язані проходити спеціальні тренінги з метою формування психологічної готовності до взаємодії з населенням».

Фактори, що впливають на моральний вибір правоохоронця:

– *Особистісні фактори* – рівень розвитку моральної свідомості, система цінностей, моральні принципи, професійна мотивація.

– *Ситуаційні фактори* – конкретні обставини, що визначають контекст морального вибору (час, місце, присутність сторонніх осіб тощо).

– *Професійно-середовищні фактори* – корпоративна культура, традиції, неформальні норми професійного середовища.

– *Соціокультурні фактори* – загальносуспільні моральні цінності, культурні традиції, громадська думка.

– *Правові фактори* – нормативно-правове регулювання діяльності, що створює формальні рамки для морального вибору.

Стратегії прийняття моральних рішень в умовах службової необхідності:

– *Деонтологічна стратегія* – орієнтація на моральний обов'язок та принципи, незалежно від наслідків. Ця стратегія відображена у принципі верховенства права, закріпленому в ст. 6 Закону України «Про Національну поліцію».

– *Утилітарна стратегія* – орієнтація на максимізацію корисних наслідків для найбільшої кількості людей. Цей підхід може бути застосований, наприклад, при розподілі обмежених ресурсів для забезпечення публічної безпеки.

– *Ситуаційна стратегія* – врахування унікальних обставин конкретної ситуації при прийнятті морального рішення. Цю стратегію відображено в ч. 4 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію», яка встановлює, що «вибір виду та інтенсивності застосування заходів примусу здійснюється з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення».

– *Стратегія морального компромісу* – пошук рішення, що дозволяє мінімізувати моральні втрати в ситуації конфлікту цінностей.

Розвиток здатності до морального вибору у правоохоронців:

– *Формування моральної свідомості* – розвиток уявлень про моральні цінності професії, формування системи моральних критеріїв для оцінки альтернатив.

– *Розвиток навичок етичного аналізу* – вдосконалення здатності до аналізу моральних аспектів професійних ситуацій, виявлення моральних дилем та альтернатив.

– *Моделювання ситуацій морального вибору* – використання в процесі професійної підготовки методів ситуаційного навчання, аналізу кейсів, рольових ігор для відпрацювання навичок прийняття моральних рішень.

– *Розвиток емоційного інтелекту* – вдосконалення здатності до розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, що важливо для прийняття морально обґрунтованих рішень в емоційно напружених ситуаціях.

– *Формування професійно-етичної рефлексії* – розвиток здатності до критичного аналізу власних дій з точки зору їх відповідності моральним цінностям професії.

Відповідно до Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2025 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 693-р, одним із пріоритетів є «формування стабільного та високопрофесійного кадрового складу органів системи МВС, який здатний належно реагувати на виклики та загрози у сфері внутрішньої безпеки», що передбачає розвиток здатності до морального вибору в умовах службової необхідності.

Таким чином, моральний вибір в умовах службової необхідності є складним і багатоаспектним процесом, що вимагає від правоохоронця високого рівня моральної свідомості, професійної компетентності та психологічної стійкості. Розвиток здатності до морального вибору є важливою умовою формування моральної культури правоохоронця та забезпечення ефективного виконання ним своїх професійних обов'язків.

6. Психологічні аспекти прийняття моральних рішень

Прийняття моральних рішень у правоохоронній діяльності має глибокі психологічні основи, що визначають процес моральної оцінки ситуації, вибору альтернатив поведінки та їх реалізації. Розуміння психологічних аспектів прийняття моральних рішень є важливим для розвитку моральної культури правоохоронця та підвищення ефективності його професійної діяльності.

Психологічні механізми прийняття моральних рішень:

– *Моральна інтуїція* – безпосереднє, неусвідомлене розуміння правильного з моральної точки зору рішення, що базується на попередньому досвіді та ціннісних орієнтаціях правоохоронця. У ситуаціях, що потребують миттєвого реагування, саме моральна інтуїція часто визначає первинну реакцію.

– *Моральні судження* – усвідомлений процес оцінки альтернатив за критеріями відповідності моральним принципам і нормам. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський має керуватися принципом верховенства права, що вимагає свідомого застосування моральних суджень при виконанні службових обов'язків.

– *Моральний вибір* – прийняття рішення на основі порівняння альтернатив з точки зору їх моральної цінності. Згідно з п. 3 розділу II Правил етичної поведінки поліцейських, «поліцейському заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання», що передбачає здійснення морального вибору в складних професійних ситуаціях.

– *Моральна відповідальність* – готовність нести відповідальність за прийняті моральні рішення. Ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що «у разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону», що відображає не лише правовий, а й моральний аспект відповідальності.

Психологічні моделі прийняття моральних рішень у контексті правоохоронної діяльності:

– *Когнітивно-розвивальна модель* (Л. Кольберг) – розглядає прийняття моральних рішень як результат морального розвитку особистості через послідовні стадії: доконвенційну (орієнтація на покарання та винагороду), конвенційну (орієнтація на соціальні норми) та постконвенційну (орієнтація на універсальні моральні принципи). Для правоохоронця важливим є досягнення постконвенційного рівня, що передбачає орієнтацію на вищі моральні принципи, а не лише на формальні правила.

– *Інтегративна модель* (Дж. Рест) – виділяє чотири компоненти у процесі прийняття моральних рішень: моральну чутливість (усвідомлення морального аспекту ситуації), моральне судження (оцінка можливих дій), моральну мотивацію (пріоритет моральних цінностей) та моральний характер (наполегливість у виконанні морального рішення). Усі ці компоненти важливі для правоохоронця, оскільки забезпечують цілісність процесу прийняття моральних рішень.

– *Нейроетичні моделі* – розглядають нейробіологічні основи моральних рішень, виділяючи роль емоційних та раціональних процесів. Дослідження показують, що моральні рішення часто приймаються на основі емоційних реакцій, які потім раціоналізуються. Для правоохоронця важливим є розвиток здатності до рефлексії та контролю емоційних реакцій у ситуаціях морального вибору.

Фактори, що впливають на прийняття моральних рішень правоохоронцем:

– *Індивідуально-психологічні особливості* – рівень морального розвитку, тип моральної свідомості, особистісні риси (емпатія, відповідальність, самоконтроль). Відповідно до ст. 49 Закону України «Про Національну

поліцію», на службу в поліції приймаються особи, які мають необхідні особисті та морально-ділові якості.

– *Професійно-середовищні фактори* – корпоративна культура правоохоронного органу, неформальні норми професійного середовища, взаємини з колегами та керівництвом. Згідно з п. 1 розділу VII Правил етичної поведінки поліцейських, «керівник органу (підрозділу) поліції має бути прикладом неухильного дотримання норм професійної етики».

– *Ситуаційні фактори* – характеристики конкретної ситуації, що вимагає морального рішення (часові обмеження, наявність тиску, складність ситуації). Відповідно до ч. 2 ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію», «поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують», що передбачає прийняття моральних рішень незалежно від ситуаційних факторів.

– *Соціокультурні фактори* – суспільні моральні норми, культурні традиції, рівень правової культури суспільства. Відповідно до Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2025 року, важливим аспектом є налагодження комунікації між органами системи МВС і суспільством, що впливає на моральні рішення правоохоронців.

Моральні дилеми в правоохоронній діяльності – ситуації, в яких доводиться обирати між двома або більше моральними цінностями або обов'язками. Типові моральні дилеми, з якими стикаються правоохоронці:

– *Конфлікт між повагою до прав людини та забезпеченням безпеки* – наприклад, необхідність застосування заходів примусу для запобігання правопорушенням. Згідно з ч. 7 ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію», «перевищення поліцейським повноважень щодо застосування сили тягне за собою відповідальність, встановлену законом».

– *Конфлікт між чесністю та лояльністю до колег* – ситуації, коли правоохоронець стає свідком неправомірних дій з боку колег. Відповідно до п. 5 розділу II Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський «не може бути учасником корупційних діянь і повинен рішуче протидіяти корупції».

– *Конфлікт між формальним виконанням правових норм та справедливістю* – ситуації, коли формальне застосування закону може призвести до несправедливих результатів. Ст. 6 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що «поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права», а ч. 2 цієї статті пояснює, що «принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини», що передбачає справедливе, а не формальне застосування закону.

Психологічні стратегії вирішення моральних дилем:

– *Балансування цінностей* – пошук рішення, що максимально враховує всі моральні цінності, що стоять на кону.

– *Ієрархізація цінностей* – визначення пріоритетності цінностей у конкретній ситуації.

– *Компроміс* – пошук рішення, що частково задовольняє різні моральні вимоги.

– *Трансформація ситуації* – зміна умов таким чином, щоб мінімізувати моральний конфлікт.

Відповідно до Європейського кодексу поліцейської етики (Рекомендація Rec(2001)10 Комітету Міністрів Ради Європи), «персонал поліції на всіх рівнях несе персональну відповідальність за свої дії, бездіяльність або за віддані підлеглим розпорядження», що підкреслює значення індивідуальної відповідальності за прийняття моральних рішень.

Розвиток здатності до прийняття моральних рішень є важливим аспектом формування моральної культури правоохоронця. Це може бути досягнуто через:

– *Моральне виховання* – формування системи моральних цінностей та принципів у процесі професійної підготовки. Згідно зі ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію», професійне навчання поліцейських включає первинну професійну підготовку, підготовку у ЗВО зі специфічними умовами навчання, післядипломну освіту та службову підготовку, що створює можливості для морального виховання.

– *Розвиток моральної рефлексії* – здатності аналізувати моральні аспекти ситуацій та власних рішень. Ст. 90 Закону України «Про Національну поліцію» передбачає психологічне забезпечення поліцейських, що може включати розвиток навичок моральної рефлексії.

– *Моделювання та аналіз моральних дилем* – практика вирішення моральних дилем у процесі навчання та підвищення кваліфікації.

– *Супервізія* – обговорення складних моральних ситуацій з більш досвідченими колегами або експертами з етики.

Таким чином, психологічні аспекти прийняття моральних рішень є важливим елементом моральної культури правоохоронця. Розуміння психологічних механізмів, факторів та стратегій прийняття моральних рішень дозволяє правоохоронцю ефективно вирішувати моральні дилеми та приймати рішення, що відповідають як правовим, так і моральним вимогам.

7. Норми моральної комунікації: етика спілкування в професійному середовищі

Моральна комунікація у професійному середовищі правоохоронців є основою ефективної взаємодії як всередині правоохорончої системи, так і у відносинах із громадянами, представниками інших державних органів та організацій. Етика спілкування визначає не лише форму, а й зміст комунікативних взаємодій, сприяючи формуванню позитивного іміджу правоохоронних органів та довіри з боку суспільства.

Основні принципи моральної комунікації в правоохоронній діяльності:

– *Принцип поваги до гідності особи* – визнання цінності кожної людини незалежно від її статусу, соціального становища, культурних відмінностей. Відповідно до п. 2 розділу III Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський повинен «ставитися до всіх громадян з повагою, чесно і справедливо, незалежно від їх соціального та майнового стану, гендерної, расової, національної належності, релігійних переконань, політичних поглядів тощо».

– *Принцип толерантності* – терпиме ставлення до різноманітних світоглядних, культурних, соціальних особливостей співрозмовників. Згідно з п. 7 розділу V Правил етичної поведінки поліцейських, «поліцейський зобов'язаний не пропагувати насильство, жорстокість, неповагу до людської гідності тощо».

– *Принцип справедливості* – неупереджене ставлення до учасників комунікації, уникнення дискримінації. Відповідно до ч. 5 ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію», «в діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками».

– *Принцип правдивості* – надання достовірної інформації, уникнення обману та маніпуляцій. Згідно з п. 1 розділу IV Правил етичної поведінки поліцейських, «поліцейський повинен бути чесним і порядним, забезпечувати повне, об'єктивне, всебічне та своєчасне з'ясування обставин справи».

– *Принцип конфіденційності* – збереження службової таємниці та інформації обмеженого доступу. Відповідно до п. 9 розділу II Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський повинен «зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків».

Норми моральної комунікації з громадянами:

– *Ввічливість та тактовність* у спілкуванні, використання звертання на «Ви». Згідно з п. 1 розділу III Правил етичної поведінки поліцейських, «поліцейський повинен поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо».

– *Емпатія та уважність* до проблем громадян, особливо тих, хто постраждав від правопорушень. Відповідно до п. 3 розділу III вказаних Правил, поліцейський повинен «контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку».

– *Чіткість та зрозумілість* у викладенні інформації щодо прав і обов'язків громадян. Ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що «поліцейські зобов'язані знати законодавство, що регламентує їхню професійну діяльність, а також свої функціональні обов'язки».

– *Врахування культурних та соціальних особливостей* різних груп населення. Згідно з ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію», «рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності

діяльності органів і підрозділів поліції», що підкреслює важливість ефективної комунікації з усіма групами населення.

– *Уважність до вразливих категорій громадян* (дітей, людей з інвалідністю, осіб похилого віку). Відповідно до п. 4 розділу III Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський повинен «виявляти повагу та стриманість до вірувань громадян, традицій, звичаїв, культури, конфесій і мов усіх народів».

Норми моральної комунікації в професійному середовищі:

– *Колегіальність* – взаємоповага, підтримка та співпраця з колегами. Згідно з п. 5 розділу IV Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський повинен «сприяти колегам у виконанні ними своїх службових обов'язків».

– *Субординація* – повага до керівництва та дотримання службової ієрархії. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», поліцейський зобов'язаний «дотримуватися субординації у стосунках з колегами, з повагою ставитися до старших за віком».

– *Професійна солідарність* – взаємодопомога та підтримка в складних професійних ситуаціях. Згідно з п. 6 розділу IV Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський повинен «у разі необхідності надавати допомогу та консультації колегам із питань службової діяльності».

– *Конструктивна критика* – об'єктивна оцінка дій колег без переходу на особистості. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних та соціально-економічних умов для чесного, неупередженого і гідного виконання обов'язків поліцейського.

– *Розвиток корпоративної культури* – підтримка позитивних традицій та цінностей професійного середовища. Згідно з п. 1 розділу VII Правил етичної поведінки поліцейських, «керівник органу (підрозділу) поліції має бути прикладом неухильного дотримання норм професійної етики».

Комунікативні бар'єри в правоохоронній діяльності та шляхи їх подолання:

– *Соціально-культурні бар'єри* – відмінності в культурних, соціальних, освітніх рівнях учасників комунікації. Подолання: підвищення культурної компетентності, адаптація комунікативного стилю до особливостей співрозмовника.

– *Психологічні бар'єри* – упередження, стереотипи, негативні установки. Подолання: розвиток рефлексії, емпатії, критичного мислення.

– *Професійні бар'єри* – використання специфічної термінології, професійного жаргону. Подолання: адаптація мовлення до рівня розуміння співрозмовника, роз'яснення спеціальних термінів.

– *Ситуаційні бар'єри* – стрес, обмеження часу, складні обставини. Подолання: розвиток стресостійкості, навичок управління часом.

Відповідно до Європейського кодексу поліцейської етики (Рекомендація Rec(2001)10 Комітету Міністрів Ради Європи), «поліція повинна виконувати

свої завдання справедливо, керуючись, зокрема, принципами неупередженості та недискримінації», що підкреслює важливість етичних аспектів комунікації.

Розвиток комунікативної компетентності правоохоронця як складової моральної культури:

– *Навчання ефективним комунікативним стратегіям* у рамках професійної підготовки. Згідно зі ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію», «професійне навчання поліцейських складається з первинної професійної підготовки, підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, післядипломної освіти, службової підготовки».

– *Тренінги з розвитку емоційного інтелекту* – здатності розуміти власні емоції та емоції інших, керувати ними в процесі комунікації.

– *Практикуми з конфліктології* – розвиток навичок конструктивного вирішення конфліктів на основі принципів справедливості та взаємоповаги.

– *Супервізія комунікативних ситуацій* – аналіз реальних ситуацій професійного спілкування з метою вдосконалення комунікативних навичок.

Таким чином, норми моральної комунікації є важливим елементом моральної культури правоохоронця, що забезпечує ефективність взаємодії як всередині професійного середовища, так і з громадянами. Дотримання етики спілкування сприяє формуванню позитивного іміджу правоохоронних органів, підвищенню рівня довіри з боку суспільства та ефективності виконання професійних обов'язків.

8. Роль емоційної зрілості у моральній поведінці

Емоційна зрілість є важливим компонентом моральної культури правоохоронця, що визначає його здатність до адекватного емоційного реагування в різних професійних ситуаціях, розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, а також управління емоційними станами відповідно до моральних принципів та професійних вимог.

Емоційна зрілість правоохоронця можна визначити як інтегративну характеристику особистості, що включає:

– *Усвідомлення власних емоцій* – здатність розпізнавати, диференціювати та аналізувати свої емоційні стани. Відповідно до п. 3 розділу III Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський повинен «контролювати свою поведінку, почуття та емоції», що передбачає їх усвідомлення.

– *Управління емоціями* – здатність контролювати інтенсивність емоційних проявів, їх зовнішнє вираження, трансформувати негативні емоції. Згідно з п. 5 розділу V Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський «не повинен резонувати агресією в натовпі, бути стриманим, не відповідати на провокації та не провокувати сам громадян до вчинення правопорушень».

– *Емоційну стійкість* – здатність зберігати емоційну рівновагу в стресових ситуаціях. Відповідно до ст. 49 Закону України «Про Національну

поліцію», на службу в поліції приймаються особи, які мають належні особисті та морально-ділові якості, що передбачає наявність емоційної стійкості.

– *Емпатію* – здатність розуміти емоційні стани інших людей, співпереживати їм. Згідно з п. 2 розділу III Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський повинен «ставитися до всіх громадян з повагою, чесно і справедливо, незалежно від їх соціального та майнового стану, гендерної, расової, національної належності, релігійних переконань, політичних поглядів тощо», що передбачає здатність до емпатії.

Взаємозв'язок емоційної зрілості та моральної поведінки правоохоронця проявляється в декількох аспектах:

– *Емоції як індикатори морального вибору* – моральні емоції (сором, провина, гордість, співчуття) сигналізують про відповідність поведінки моральним нормам. У контексті правоохоронної діяльності це допомагає оцінювати власні дії та рішення з точки зору їх моральності.

– *Емоції як мотиватори моральної поведінки* – емпатія, співчуття, почуття справедливості стимулюють моральні вчинки. Для правоохоронця це особливо важливо при наданні допомоги постраждалим, захисті вразливих категорій громадян.

– *Емоційний самоконтроль як умова моральної поведінки* – здатність стримувати негативні емоції (гнів, роздратування) запобігає неморальним діям. Відповідно до п. 3 розділу III Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський повинен «не дозволяти особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку».

– *Емоційна зрілість як основа моральної рефлексії* – здатність усвідомлювати та аналізувати власні емоційні реакції сприяє розвитку моральної самосвідомості. Для правоохоронця це важливо для запобігання професійній деформації та морального виснаження.

Емоційні виклики в правоохоронній діяльності:

– *Стресогенність професії* – постійне перебування в емоційно напружених, небезпечних ситуаціях. Згідно зі ст. 90 Закону України «Про Національну поліцію», в органах поліції забезпечується психологічне супроводження поліцейських, спрямоване на захист їх психічного здоров'я.

– *Емоційне вигоряння* – виснаження емоційних ресурсів внаслідок тривалого професійного стресу. Відповідно до Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2025 року, одним із пріоритетів є «створення належних умов для високопрофесійної, ефективної та результативної роботи персоналу», що передбачає заходи з профілактики емоційного вигоряння.

– *Емоційна індіферентність* – зниження емоційної чутливості як захисний механізм від психотравмуючих ситуацій. Цей стан може призвести до порушення п. 2 розділу III Правил етичної поведінки поліцейських, де зазначено, що поліцейський повинен «ставитися до всіх громадян з повагою, чесно і справедливо».

– *Моральна амбівалентність* – протиріччя між почуттями та обов'язком, особистими емоційними реакціями та професійними вимогами. П. 3 розділу III Правил етичної поведінки поліцейських встановлює, що поліцейський повинен «не дозволяти... дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку».

– *Емоційна заразливість* – схильність піддаватися емоційним станам інших людей. У контексті правоохоронної діяльності це може проявлятися у сприйнятті агресії правопорушників або панічних настроїв натовпу. П. 5 розділу V Правил етичної поведінки поліцейських визначає, що поліцейський «не повинен резонувати агресією в натовпі».

Розвиток емоційної зрілості правоохоронця передбачає:

– *Психологічну підготовку* – формування навичок управління емоціями, стресостійкості. Згідно з наказом МВС України від 26.01.2016 № 50 «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України», до складу функціональної підготовки включено вивчення психологічних аспектів професійної діяльності.

– *Професійно-психологічний відбір* – виявлення осіб з достатнім рівнем емоційної зрілості для правоохоронної діяльності. Відповідно до ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію», «громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, проходять тестування, перевірку рівня фізичної підготовки, співбесіду, медичний огляд, перевірку», зокрема психологічне тестування.

– *Систему психологічного супроводу* – професійна психологічна підтримка в стресових ситуаціях. Ст. 90 Закону України «Про Національну поліцію» передбачає в органах поліції психологічне супроводження поліцейських, яке включає, зокрема, психологічну підтримку в повсякденних умовах, під час психологічно складних ситуацій та після їх завершення.

– *Розвиток професійної рефлексії* – формування навичок усвідомлення та аналізу власних емоційних станів у професійних ситуаціях.

Європейський досвід підкреслює важливість емоційної зрілості правоохоронців. Європейський кодекс поліцейської етики (Рекомендація Rec(2001)10 Комітету Міністрів Ради Європи) звертає увагу на необхідність «розуміння соціальних, культурних і суспільних проблем» та «показувати розсудливість, відкритість, зрілість, справедливість, комунікабельність і, при необхідності, лідерські та управлінські вміння».

Таким чином, емоційна зрілість є важливою складовою моральної культури правоохоронця, що забезпечує адекватне емоційне реагування в професійних ситуаціях відповідно до моральних принципів і норм. Розвиток емоційної зрілості сприяє формуванню психологічної готовності до ефективного виконання професійних обов'язків, попередженню професійної деформації та збереженню психологічного здоров'я правоохоронців.

9. *Моральна стійкість як запорука успішного виконання обов'язків*

Моральна стійкість правоохоронця є ключовою характеристикою його особистості, що забезпечує послідовне дотримання моральних принципів і норм у різноманітних, часто складних і суперечливих ситуаціях професійної діяльності.

Моральна стійкість правоохоронця можна визначити як інтегративну якість особистості, що проявляється у здатності зберігати вірність моральним принципам, протистояти деструктивним впливам та приймати морально обґрунтовані рішення в умовах професійних випробувань, спокусу та тиску.

Структура моральної стійкості правоохоронця включає:

– *Когнітивний компонент* – система знань про моральні принципи та норми професії, розуміння їх значущості для ефективної правоохоронної діяльності. Відповідно до ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію», професійне навчання поліцейських забезпечує «набуття та вдосконалення ними професійних знань, умінь та навичок», зокрема, щодо етичних аспектів діяльності.

– *Ціннісно-мотиваційний компонент* – стійка система моральних цінностей, що визначає спрямованість професійної діяльності, та внутрішня мотивація до морального вибору. У преамбулі Закону України «Про Національну поліцію» вказано, що цей Закон визначає «правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України», що передбачає формування стійкої системи цінностей.

– *Емоційно-вольовий компонент* – здатність до саморегуляції, вольового контролю поведінки відповідно до моральних принципів. Згідно з п. 3 розділу III Правил етичної поведінки поліцейських, поліцейський повинен «контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяти особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку».

– *Поведінковий компонент* – стійкі форми моральної поведінки, навички морального вибору в різних професійних ситуаціях. П. 7 розділу II Правил етичної поведінки поліцейських встановлює, що поліцейський має «чинити правомірно та морально під час виконання службових обов'язків, а також поза робочим часом».

Фактори, що впливають на моральну стійкість правоохоронця:

– *Професійне середовище* – моральний клімат в колективі, етичні норми та цінності, прийняті в правоохоронному органі. Відповідно до п. 2 розділу VII Правил етичної поведінки поліцейських, «керівник органу (підрозділу) поліції зобов'язаний контролювати дотримання норм професійної етики поліцейськими».

– *Соціокультурний контекст* – суспільні цінності, громадська думка щодо діяльності правоохоронних органів. Ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює, що «діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства».

– *Особистісні характеристики* – індивідуальні психологічні особливості, що впливають на стійкість моральних переконань. Згідно зі ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію», на службу в поліції приймаються особи, які мають належні особисті та морально-ділові якості.

– *Система професійної підготовки* – ефективність формування професійно-етичних компетенцій. Наказ МВС України від 26.01.2016 № 50 «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» передбачає включення до службової підготовки компонентів, спрямованих на формування морально-психологічної стійкості.

Проблеми формування моральної стійкості правоохоронця:

– *Професійні спокуси* – ситуації, що передбачають можливість отримання неправомірної вигоди. П. 4 розділу II Правил етичної поведінки поліцейських встановлює, що поліцейський «має неухильно дотримуватись антикорупційного законодавства України, обмежень, пов'язаних зі службою в Національній поліції України, визначених Законами України «Про запобігання корупції», «Про Національну поліцію»».

– *Групова лояльність* – ситуації конфлікту між корпоративною солідарністю та моральним обов'язком повідомляти про порушення. Ст. 3 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» визначає, що «службова дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних та соціально-економічних умов для чесного, неупередженого і гідного виконання обов'язків поліцейського».

– *Професійна деформація* – негативні зміни моральної свідомості під впливом специфіки професійної діяльності. Система психологічного забезпечення, передбачена ст. 90 Закону України «Про Національну поліцію», спрямована на запобігання професійній деформації.

– *Моральні дилеми* – ситуації складного морального вибору, що вимагають узгодження різних моральних принципів. П. 3 розділу III Правил етичної поведінки поліцейських встановлює, що поліцейський повинен «діяти неупереджено, незважаючи на особисті переконання, уподобання, думки».

Шляхи формування моральної стійкості правоохоронця:

– *Удосконалення системи професійного відбору* – виявлення осіб з високим рівнем моральної надійності. Відповідно до ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію», кандидати на службу в поліції проходять комплексну перевірку, що включає психологічне тестування.

– *Розвиток системи морально-психологічної підготовки* – формування навичок морального вибору в різних професійних ситуаціях. Наказ МВС України від 26.01.2016 № 50 передбачає включення до професійної підготовки тренінгів з розвитку морально-психологічної стійкості.

– *Створення ефективної системи контролю* – забезпечення невідворотності відповідальності за порушення етичних норм. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» встановлює процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності за порушення службової дисципліни.

– *Формування позитивного морально-психологічного клімату* – створення середовища, що підтримує моральні цінності професії. П. 1 розділу VII Правил етичної поведінки поліцейських встановлює, що «керівник органу (підрозділу) поліції особисто відповідає за дотримання підлеглими службової дисципліни та законності».

– *Розвиток системи морального стимулювання* – заохочення моральної поведінки в професійній діяльності. Ст. 6 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» визначає, що «заохочення є засобом підтримання службової дисципліни, що полягає у відзначенні поліцейського за успішне виконання ним обов'язків».

Міжнародні стандарти також підкреслюють значення моральної стійкості правоохоронців. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979, встановлює, що «посадові особи з підтримання правопорядку повинні завжди виконувати обов'язки, покладені на них законом, служачи суспільству й захищаючи всіх людей від протиправних актів».

Таким чином, моральна стійкість є невід'ємною складовою професійної компетентності правоохоронця, що забезпечує послідовне дотримання моральних принципів і норм у різноманітних ситуаціях професійної діяльності. Її формування є важливим завданням системи професійної підготовки та психологічного забезпечення діяльності правоохоронних органів.